

Kategorizace mluvních aktů řeči víry

Blahoslav Fajmon

V posledních desetiletích na poli biblické teologie a hermeneutiky postupně vzrůstá zájem o teorii mluvních aktů. Důvodem pozvolnosti tohoto vývoje je patrně komplexita rozsahu filosofické literatury, která se teorií mluvních aktů zabývá.¹ Teologové, kteří rozpoznávají v celku či v částech teorie mluvních aktů užitečné nástroje pro analýzu biblických textů, pro hermeneutické či teologicko-systematické postřehy, jsou si většinou také vědomi určitých omezení, které přináší užití filosofické koncepce na poli teologie. Podle A. Thiseltona pomáhá teorie mluvních aktů vysvětlit transformativní působení textu – pokud je jí užito jako jednoho nástroje z mnoha.² K. Vanhoozer užívá teorie mluvních aktů při popisu Božího diskursu v Písmu. Tvrdí však, že pokud věnujeme pozornost širší rovině kánonu Písma, je nutné upravit naše porozumění biblickému jazyku způsobem, který překračuje hranice klasické teorie mluvních aktů.³ Thiselton, Neufeld, Briggs a Adams zdůrazňují Evansův koncept osobní angažovanosti⁴, který je rovněž veden snahou rozšířit rámec teorie mluvních aktů tak, aby lépe postihovala teologicky významné oblasti. Ve většině případů přesto platí postřeh J. Vokouna, který tvrdí, že teologické „navázání na Austina bylo navázáním na několik málo pojmů (Austinem samým někdy později opuštěných či zproblematizovaných), zejména lokuční a ilokuční mluvní akt, a na metody vymezení podmínek zdárného aktu“.⁵

Jednou z výrazných výjimek je práce Williams-Tinajero, která se striktně přidržuje Searlova přístupu. V internetovém článku, ve kterém

¹ R. S. BRIGGS, „The uses of speech-act theory in biblical interpretation,“ *Currents in Research: Biblical Studies*, 9 (2001): 230.

² A. C. THISELTON, *Thiselton on hermeneutics: the collected works and new essays of Anthony Thiselton*, Aldershot, England; Burlington, VT: Ashgate, 2006, s. 69.

³ K. J. VANHOOZER, *First theology: God, Scripture & hermeneutics*, Downers Grove, Illinois, Leicester, England: InterVarsity Press, Apollos, 2002, s. 161.

⁴ Angl. „self-involvement“.

⁵ J. VOKOUN, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, Praha: Vyšehrad, 2009, s. 72.

Williams-Tinajero uvádí publikaci své disertace,⁶ zmiňuje „fascinující nedostatek zájmu o Searlovy kategorie a o práci s nimi“.⁷ Dále dodává: „Měli bychom si položit otázku, zda teologové a biblisté, kteří pracují s teorií mluvních aktů, záměrně neignorují Searlovy kategorie. Evans je přece jen věřící a Searle nevěřící.“⁸ Williams-Tinajero prokázala užitečnost Searlovy analýzy v případě výroků o Ježíšově krvi (Řím 3,25, Žid 9,12, Jan 6,52–59, Zj 1,5b–6, Zj 7,13–14). Důvody zdrženlivosti teologů a biblistů vůči přímému navázání na Searlovy kategorie však stojí za hlubší prozkoumání. Vyjasněním těchto důvodů chceme mimo jiné přispět k „zásadní diskusi o otázkách křesťanské adaptace filosofických a jiných podnětů přicházejících z nekřesťanského prostředí“.⁹

1. SEARLOVA KATEGORIZACE MLUVNÍCH AKTŮ

Searlovo pojetí mluvních aktů, které uvedl ve své publikaci „*Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*“ z roku 1962, zůstává trvalou součástí jeho filosofie. Ve své zatím poslední knize, která se věnuje teorii mluvních aktů, Searle ve spolupráci s Danielem Vandervekenem dovádí teorii mluvních aktů k systematické analýze se specifickou notací. Ilokuční působení¹⁰ v Searlově analýze sestává ze sedmi součástí. První je *ilokuční cíl*¹¹ – každá ilokuce má určitý cíl, který je nedílnou součástí mluvního aktu. Tedy – úspěšné provedení mluvního aktu nutně dosahuje daného záměru právě kvůli tomu, že je aktem s konkrétním typem ilokučního cíle.¹² Searle rozlišuje pět ilokučních cílů.¹³

1) Užitím *asertivu* mluvčí reprezentuje stav věcí ve světě pomocí propozice. Směr působení asertivní ilokuce je „slovo vůči světu“. Propoziční

⁶ L. M. WILLIAMS-TINAJERO, *The reshaped mind: Searle, the biblical writers, and Christ's blood*, Leiden: Brill, 2010.

⁷ L. M. WILLIAMS-TINAJERO, „Dissertation On Speech Act Theory Getting Published,“ <http://theologicalmoments.blogspot.cz/2010/07/dissertation-getting-published.html> [zveřejněno 26.7.2010, cit. 20.8. 2013].

⁸ Tamtéž.

⁹ VOKOUN, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, s. 71.

¹⁰ Angl. „force“ je přeloženo slovem „působení“, aby bylo lépe odlišitelné od slova „strength“.

¹¹ Angl. „illocutionary point“ J. R. SEARLE – D. VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, Cambridge Cambridgeshire; New York: Cambridge University Press, 1985, s. 13.

¹² Tamtéž, s. 14.

¹³ Tamtéž, s. 37–38.

obsah zde má odpovídat nezávislému¹⁴ stavu věcí ve světě. V raných Searlových publikacích je asertiv formalizován tímto způsobem: „ $\uparrow \downarrow V(p)$ “.¹⁵ „ \uparrow “ zde symbolizuje ilokuční cíl asertivu, „ \downarrow “ označuje směr působení „slovo \rightarrow svět“, „ V “ odkazuje k vyjadřovanému stavu víry a „ (p) “ je proměnnou propozičního obsahu.

2) *Komisivem* se mluvčí zavazuje k určité činnosti v budoucnosti. Směr působení je zde opačný vzhledem k asertivu. Formalizace komisivu vypadala v dřívější notaci následovně: „ $K\uparrow Z$ (M vykoná A)“.¹⁶ „ K “ zde symbolizuje ilokuční cíl komisivu, „ \uparrow “ označuje směr působení „svět \rightarrow slovo“, „ Z “ odkazuje k vyjadřovanému stavu záměru a „(M vykoná A)“ je proměnnou propozičního obsahu, který určuje činnost, kterou se mluvčí zavazuje vykonat.

3) *Direktivem* mluvčí podněcuje posluchače k určité činnosti. Direktiv má stejný směr působení jako komisiv s tím rozdílem, že aktérem má být posluchač, nikoliv mluvčí. Starší zápis formalizace vypadá takto: „ $\uparrow Z(P$ vykoná A)“.¹⁷ „ \uparrow “ zde symbolizuje ilokuční cíl direktivu, „ \uparrow “ označuje směr působení „svět \rightarrow slovo“, „ Z “ odkazuje k vyjadřovanému stavu žádosti a „(P vykoná A)“ je proměnnou propozičního obsahu, který určuje činnost, kterou má posluchač vykonat.

4) Úspěšným provedením *deklarativu* mluvčí ustavuje určitou skutečnost. Ve starším zápisu je deklarativ formalizován následovně: „ $D\uparrow\emptyset(p)$ “.¹⁸ „ D “ zde symbolizuje ilokuční cíl deklarativu, „ \uparrow “ označuje dvojí směr působení. V tomto případě svět odpovídá propozičnímu obsahu úspěšného ilokučního aktu deklarativu.¹⁹ „ \emptyset “ symbolizuje nezávislost deklarativu na postojích či pocitech mluvčího a „ (p) “ je proměnnou propozičního obsahu.

5) V *expresivní* ilokuci mluvčí vyjadřuje své pocity a postoje. Expresiv je formalizován následovně: „ $E\emptyset (P) (M/P + vlastnost)$ “.²⁰ „ E “ zde symbolizuje ilokuční cíl expresivu, „ \emptyset “ označuje prázdný směr působení. Nelze zde totiž uvažovat o úspěšnosti resp. neúspěšnosti

¹⁴ Výjimkou jsou auto-referenční mluvní akty, jako např. „Tato věta je v češtině“. Tamtéž, s. 53.

¹⁵ J. R. SEARLE, *Expression and meaning: studies in the theory of speech acts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979, s. 12.

¹⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁷ Tamtéž, s. 14.

¹⁸ Tamtéž, s. 19.

¹⁹ SEARLE – VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, s. 53.

²⁰ SEARLE, *Expression and meaning*, s. 16.

směru působení, protože úspěšnost je zde předpokládána.²¹ „(P)“ symbolizuje vyjadřovaný psychologický stav mluvčího s ohledem na vlastnost mluvčího, či posluchače „(M/P + vlastnost)“.

Druhou součástí působení ilokuce je *míra síly*²² působené k dosažení ilokučního cíle.²³ Třetí součástí je pak *způsob dosažení*²⁴ ilokučního cíle. Některé ilokuční akty vyžadují k dosažení ilokučního cíle zvláštní podmínky (např. instituční pozici).²⁵ Míra síly a charakteristický způsob dosažení ilokučního cíle mohou být vzájemně provázané. Vzhledem k tomu, že každý typ mluvnického aktu má určitá omezení obsahu²⁶, jsou čtvrtou součástí ilokučního cíle *podmínky propozičního obsahu*.²⁷ Dále pak Searle zmiňuje *přípravné podmínky*²⁸ a *podmínky upřímnosti*.²⁹ Poslední, sedmou součástí ilokučního působení je *míra síly podmínek upřímnosti*.³⁰

Searle sice zmiňuje sedm součástí ilokučního aktu, hlavní roli v jeho kategorizaci a v omezení počtu ilokučních cílů však hrají teoretické možnosti vztahů mezi propozičním obsahem a světem – tedy „směr působení“.³¹ Searlovy „podmínky přiměřenosti“ a „směr působení“ jsou určitým rozpracováním korespondenční teorie jazyka. Wittgenstein, který

²¹ SEARLE – VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, s. 53.

²² Angl. „degree of strength“ tamtéž, s. 15.

²³ Srov. „požádat P, aby udělal A“, a „trvat na tom, aby P udělal A“, nebo „domnívat se, že x“ a „být zcela přesvědčen že x“.

²⁴ Angl. „mode of achievement“; SEARLE – VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, s. 15.

²⁵ Srov. „žádat P, aby udělal A“ a „přikazovat P z pozice autority, aby udělal A“.

²⁶ Např. nelze slíbit, že udělám něco v minulosti, nebo omlouvat se za něco, co jsem neudělal.

²⁷ Angl. „propositional content condition“; SEARLE – VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, s. 16.

²⁸ Angl. „preparatory conditions“. Mezi ně např. Searle zařazuje předpoklad, že slíbené musí být v zájmu posluchače a že musí být proveditelné mluvčím. Tamtéž, s. 17.

²⁹ Angl. „sincerity conditions“. Podle Searla ilokuční akt vyjadřuje mentální stav se stejným obsahem. Neupřímné mluvnické akty (ve kterých vyjadřovaný akt neodpovídá mentálnímu stavu mluvčího) mohou být sice úspěšné, ale není možné vykonat mluvnický akt a zároveň explicitně popírat přítomnost náležitého mentálního stavu. (např. slibuji, že přijdu, ale nemám to v úmyslu). Tamtéž, s. 19.

³⁰ Angl. „degree of strength of sincerity conditions“ srov. „A žádá“ a „A žadoní“. Naproti tomu „A přikazuje“ a „A pobízí“ se odlišují mírou síly působené k dosažení ilokučního cíle a ne nutně mírou síly vyjádřeného mentálního stavu. Tamtéž, s. 20.

³¹ Skutečnost, že právě směr působení je hlavním východiskem Searlovy taxonomie, se mimo jiné ukazuje v Searlově povzdechu nad nepěknou neslučitelností komisivu a direktivu (se stejným směrem působení) do jedné kategorie. SEARLE, *Expression and meaning*, s. 14–15.

oslabuje hegemonii referenčního úzu, varuje před nutkavou představou, že „řeč funguje vždy *jedním a týmž* způsobem, že slouží vždy k témuž účelu: přenášet myšlenky – ať už jsou to myšlenky o domech, o bolestech, o dobru a zlu, nebo o čemkoliv jiném“.³² Searle, který se vymezuje proti Wittgensteinově široké rozmanitosti řečových her, netvrdí sice, že řeč funguje *jedním a týmž* způsobem, ale přesto způsoby užití řeči omezuje na pouhých *pět* typů.³³ Toto omezení počtu možných mluvnických aktů má hlubší souvislost se Searlovu ontologií mysli,³⁴ jejíž „pozoruhodnou vlastností je, že nás prostřednictvím intencionality spojuje se skutečným světem“.³⁵ Možnosti vztahů mezi myslí a světem se pak vyčerpávají ve čtyřech kombinacích: svět → mysl, mysl → svět, svět ↔ mysl, svět ∅ mysl. Explicitně tuto bazální rovinu vyjadřuje Searlův spolupracovník Vanderveken, který tvrdí, že „logicko-filosofická sémantika, která přesně popisuje sémantické univerzálie užití jazyka, je transcendentní v tom smyslu, že vyčleňuje *apriorní* formy myšlení a světa a tak vytýčuje hranice tomu, co může být myšleno, co může existovat a co může být zakoušeno“.³⁶ Obecný nárok, který Searle svou teorií mluvnických aktů a intencionality vznáší, vyjasňuje v korespondenci s Williams-Tinajero takto: „Nenaznačuji, že se hlásím k záznamům biblických pisatelů. Tvrdím pouze, že mé kategorie mají být zcela obecné a měly by být aplikovatelné v jakémkoliv diskurzu.“³⁷ Tento Searlův nárok není možné při teologickém pojednání mluvnických aktů řeči víry přejít mlčením. Volá po určité reakci.

³² L. WITTGENSTEIN, *Filosofická zkoumání*, Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, s. 304, §304.

³³ SEARLE, *Expression and meaning*, s. vii–viii, 29.

³⁴ „Existuje-li skutečně pět základních typů mluvnických aktů, musí pro to být nějaký hlubší důvod. ... Tato pětice musí být odvozena od jakýchsi fundamentálních vlastností mysli.“ J. R. SEARLE, *Intentionality: an essay in the philosophy of mind*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 166.

³⁵ J. R. SEARLE, *Myseľ, jazyk, spoločnosť*, Bratislava: Kaligram, 2007, s. 113.

³⁶ D. VANDERVEKEN, *Meaning and Speech Acts: Principles of language use*, vol. 1, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 4.

³⁷ WILLIAMS-TINAJERO, *The reshaped mind*, s. 87.

2. PROBLEMATIKA VYZNÁNÍ VÍRY

Wittgensteinova terapie příliš úzkého pojetí řeči spočívá v analýze řečových her a kazuistickém pojednání takových případů užití řeči, které se kritizovanému teoretickému pojednání řeči vymykají. „Pomysleme jen na různá zvolání. S jejich zcela rozdílnými funkcemi. Vodu! Pryč! Au! Pomoc! Krásné! Ne! Jsi nyní pořád ještě nakloněn označovat tato slova ‚pojmenování předmětu?‘“³⁸ Analogickým způsobem je možné objasnit meze Searlovy kategorizace. Naší případovou studií bude mluvní akt vyznání víry, konkrétně vyznání „Ježíš je Pán“ v kontextu prvních veršů 12. kapitoly 1. epištoly do Korintu.

Podobně jako v analýze slibů Searle ignoruje případy, které považuje za marginální, okrajové či částečně defektní,³⁹ hrají přirozeně i v celé Searlově klasifikaci ústřední roli takové mluvní akty, které se mu v jeho životní praxi naskýtají nejčastěji. Problematika vyznání (a problematika mluvních aktů v náboženském kontextu vůbec) stojí na okraji Searlova zájmu.⁴⁰ V diskusi o křesťanské adaptaci filosofických podnětů přicházejících z nekřesťanského prostředí je nutné mít na paměti, že teoretická zobecnění vyrůstají na půdě konkrétní životní formy daného filosofa. Míří sice k postižení obecných daností, vychází však z partikulární situace, která formuje proces generalizace, například skrze rozlišování mezi podstatným a okrajovým, ve výběru paradigmatických typů a podobně. Z hlediska křesťanské životní formy, tedy v perspektivě stvořeného a vykoupeného člověka, pro kterého je vztah ke Stvořiteli a Vykupiteli základem vlastního sebepojetí, je vyznání víry zásadním mluvním aktem. Defektní náhled na jeho charakter nese dalekosáhlé důsledky. Proto je třeba pečlivě zvažovat, nakolik je možné vřadit mluvní akt vyznání víry do Searlovy kategorizace, aniž bychom zploštili podstatné dimenze, které v křesťanském kontextu užívání řeči vyznání víry obsahuje.

³⁸ WITTGENSTEIN, *Filosofická zkoumání*, s. 25, §27.

³⁹ J. R. SEARLE, *Speech acts: an essay in the philosophy of language*, Cambridge: Cambridge University Press, 1969, s. 55.

⁴⁰ Např. odkazy na stvořitelství deklarativ „Budiž světlo“ jsou spíše zmíněny jako okrajové výjimky. Anglické slovo „confess“ pojednává Searle v knize *Foundations of illocutionary logic* ve zúženém smyslu přiznání se k odpovědnosti za neuspokojivý stav věcí (přiznání se k nějakému zločinu, či přečinu). „Přiznání“ tohoto typu spadá pak poměrně neproblematicky do kategorie asertivů. SEARLE – VANDERVEKEN, *Foundations of illocutionary logic*, s. 189.

Briggs,⁴¹ který se ve své disertaci *Words in Action*⁴² přejně staví např. k Searlově koncepci „institucionálních“ a „hrubých“ faktů, zůstává vůči problematice Searlovy taxonomie mluvních aktů spíše skeptický. „Mluvní akty“, podle Briggse „až příliš často spadají do disjunktivních kategorií“.⁴³ Samotný směr působení je podle Briggse „abstrakcí, jejíž užitečnost musí být hodnocena vzhledem k tomu, nakolik pomáhá při analýze“.⁴⁴ V druhé části knihy se Briggs zabývá mluvními akty vyznání, vyznání vin a vyučování. V naší práci budeme vycházet pouze z analýzy vyznání.

Vyznání, že „Ježíš je Pán“, je specifickým ilokučným aktem. Říci „Ježíš je Pán“ a vyznat „Ježíš je Pán“ neznamena nutně totéž. Tuto skutečnost je možné prokázat na příkladu druhého tvrzení, které Pavel zmiňuje v úvodu 12. kapitoly 1. listu do Korintu. Pavel ve svém textu píše „Ježíš buď proklet“ a každý, kdo tento list čte nahlas, v jistém okamžiku říká „Ježíš buď proklet“, bylo by však absurdní domnívat se, že vyslovením těchto slov v kontextu citace, mluvčí proklíná Ježíše. Stejně tak, když někdo při čtení tohoto textu vysloví „Ježíš je Pán“, nemusí jít o vyznání. V čem se pouhé vyslovení slov „Ježíš je Pán“ liší od vyznání „Ježíš je Pán“? Jde o rozdíl v rovině ilokučného aktu. První, intuitivní pokus o charakterizaci vyznání by mohl znít následovně – v ilokučném aktu vyznání mluvčí vyjadřuje svou víru v reprezentovaný stav věcí ve světě. Z hlediska Searlovy kategorizace bychom vyznání mohli zahrnout pod *asertivny*. Zároveň však (a to Briggs zdůrazňuje) „se mluvčí zavazuje vůči určitému standardu (nebo obsahu) víry a také k určité budoucí činnosti“.⁴⁵ Sebe-zahrnující rozměr je podle Briggse právě tím, co je na vyznání podstatné. Z hlediska Searlovy kategorizace tedy Briggs zdůrazňuje *komisivní* rozměr mluvního aktu vyznání.

Pokud vyjdeme z Briggsovy analýzy, dospějeme ve vztahu k Searlově kategorizaci mluvních aktů k následujícímu závěru. Slova „Ježíš je Pán“ vyjadřují *zároveň* faktickou či institucionální skutečnost a osobní účast.⁴⁶ Jinými slovy, vyznání víry má nutně asertivní i komisivní rozměr. Ob-

⁴¹ Shrnutí Briggsovy analýzy vyznání lze v češtině nalézt zde: VOKOUN, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, s. 75–80.

⁴² R. S. BRIGGS, *Words in action – speech act theory and biblical interpretation: toward a hermeneutic of self-involvement*, New York ; Edinburgh: T & T Clark, 2001.

⁴³ Tamtéž, s. 52.

⁴⁴ Tamtéž, s. 52.

⁴⁵ Tamtéž, s. 194.

⁴⁶ A. C. THISELTON, *New horizons in hermeneutics*, London: Harper Collins, 1992, s. 284.

sahuje dvojí „směr působení“ zároveň. Jednak vzhledem k vyznávané skutečnosti (svět → slovo), ale také s ohledem na sebe-zahrnující závazek (slovo → svět). Jediný mluvní akt s dvojitým směrem působení v Searlově kategorizaci je deklarativ. Vyznání „Ježíš je Pán“ však z teologického hlediska není deklarativem, neustavuje skutečnost propozice v samotném mluvním aktu. Do Searlovy kategorizace lze tedy mluvní akt vyznání zařadit pouze za předpokladu, že potlačíme jednu z jeho složek, nebo pokud budeme tvrdit, že jde o hybridní spojení dvou mluvních aktů. První by bylo nesprávné a druhé je zbytečné. Respektive, vedlo by to k zachování teorie, ale za cenu postulování dichotomie, která zkresluje nutnou spojitost asertivního a komisivního rozměru v aktu vyznání víry. Pro toho, kdo vyznává, že „Ježíš je Pán“, jsou komisivní intence nedílnou součástí aktu vyznání, nikoliv jiný akt, který (být nutně) přidává ke svému asertivu.

3. ŘEČ VÍRY A PNEUMATICKÁ INTENCIONALITA

Mluvní akt vyznání víry (chápaný jako jednotný mluvní akt, nikoliv jako konglomerát více mluvních aktů) nelze z uvedených důvodů jednoznačně vřadit do Searlových kategorií.⁴⁷ Tato skutečnost souvisí s širším pohledem na charakter lidské řeči. Tyto souvislosti se nyní pokusíme nastínit. Searle vychází z naturalistického hlediska. Intencionalitu řečových aktů, ve které se slova vztahují výše popsanými způsoby ke světu, odvozuje z intencionality myslí, která vzniká jako produkt evolučního procesu.⁴⁸ Vanhoozer, který ve své reflexi jazyka vychází z předpokladů křesťanské víry, předkládá odlišný pohled na jazyk. „Jazyk je Božím darem člověku a slouží jako zásadní prostředek vztahu k Bohu, ke druhým a ke světu.“⁴⁹ Paradigmatem komunikace pak podle Vanhoozera není lidská řeč, ale trojiční Bůh v aktu komunikace. Akt Božího sebe-sdělení nemá pouze informativní, ale také transformativní charakter.⁵⁰

⁴⁷ Další analýza by pomohla ukázat, že podobná teze by platila i v případě jiných mluvních aktů řeči víry, jakými jsou například prosba, vyjádření vděčnosti, či chvály a podobně.

⁴⁸ SEARLE, *Intentionality: an essay in the philosophy of mind*, s. 160.

⁴⁹ VANHOOZER, *First theology: God, Scripture & hermeneutics*, s. 167.

⁵⁰ Tamtéž, s. 169.

V evolučním pojetí je jazyk formou kognitivní adaptace, teologické pojetí jazyka zdůrazňuje jeho komunikační a transformativní roli. Searlova kategorizace pracuje s ideou světa jako jednotného celku, ke kterému se v intencionalitě vztahuje mysl bezprostředně a slovo zprostředkovaně. Důraz na transformativní charakter Božích mluvních aktů tuto jednotu světa problematizuje. Teologická perspektiva rozpoznává jednotu Božího bytí a jeho jednání, nikoliv nutnou jednotu světa. Totalitní idea světa je v teologickém myšlení Starého i Nového zákona a zvláště v teologii apoštola Pavla Bohem časována, tedy rozdělena do dvou věků (aiónů)⁵¹, do věku přítomného a budoucího. Toto rozdvojení nacházíme již v židovské eschatologii. Očekávání židovské eschatologie je však pro Pavla již přítomností. Kristovým vzkříšením byl učiněn průlom do vlády starého aiónu.⁵² „Přítomnost, tj. doba mezi vzkříšením a paruzií, se vyznačuje tím, že oba aióny, překonaný minulý i Kristem dobytý budoucí, koexistují. Ne ovšem v klidné rovnováze, nýbrž v stálém, byť skrytém boji. Přítomnost je tedy jakési mezidobí, je to eschatologické *interim*. Síly budoucího jsou již zde, ale jsou skryté; plná manifestace nového věku je právě věcí budoucnosti.“⁵³ Dva věky nejsou dvě období trvání jednoho světa. Jsou spíše synonymem dvou světů – světa, který pomíjí (1 Kor 7,13, 1 Jan 2,17, 2 Pt 3,10), a světa, který přichází, světa nového stvoření (2 Kor 5,17, Gal 6,15). Křesťanský život a stejně tak i křesťanské mluvení se odehrává v mezidobí dvou věků, mezi dvěma světy.

Oblastí našeho současného zkoumání je především *řeč víry*. Řeč víry nelze definovat pomocí náboženských obsahů. Řeč víry je odpovědí na Boží transformativní oslovení a je charakterizována rozpětím mezi dvěma světy. Je vyslovována pomocí prostředků (slov a forem) světa, který pomíjí, ale vztahuje se ke světu, který přichází. Vyznání „Ježíš je Pán“ je případem řeči víry. Má formu výroku „César je Pán“, ale váže se k jiné skutečnosti a jiným způsobem. Skutečnost Césarova panování patřila do řádu pomíjejícího světa a vztah k této skutečnosti je možné pojednat kategoriemi intencionality mysli. Vyznání „Ježíš je Pán“ (podobně jako Petrovo vyznání „ty jsi Mesiáš“ Mt 16,16) se však vztahuje ke skutečnosti, která není evidentní stejným způsobem, jako Césarovo panování,

⁵¹ J. B. SOUČEK, *Theologie apoštola Pavla*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1976, s. 57–58.

⁵² J. B. SOUČEK, *Bláznovství kříže*, Heršpice: Eman, 1996, s. 46.

⁵³ Tamtéž, s. 47–48.

ale k přítomné a zároveň dosud skryté skutečnosti přicházejícího světa.⁵⁴ Mluvní akt vyznání „Ježíš je Pán“ není založen v intencionálním vztahu mysl – svět, ale v Božím aktu zjevení („nezjevilo ti to tělo a krev, ale můj Otec v nebesích“ Mt 16,18). V určité paralele k Searlovi, můžeme mluvit o intencionalitě, která je umožněna Božím činem zjevení skrze Ducha Svatého – tedy o pneumatické intencionalitě. Tímto zohledňujeme Pavlův výrok, že „nikdo nemůže říci Ježíš je Pán, leč v Duchu Svatém“ (1 Kor 12,3). Chceme-li v případě řeči víry mluvit o korespondenci slov a skutečnosti, jde nikoliv o korespondenci založenou na přirozené intencionalitě, ale o korespondenci z milosti.⁵⁵

Pojem pneumatické intencionality shrnuje naši revizi Searlova pojetí, které zakládá jeho kategorizaci mluvních aktů. U Searla se mysl intencionálně vztahuje ke světu a různé druhy těchto intencionálních vztahů propůjčuje mluvním aktům. Řeč víry má však svébytný typ intencionality, která není přirozenou vlastností mysli, ale je umožněna působením Ducha Svatého. Při analýze pneumatické intencionality je třeba uvážit, *jaká* mysl se vztahuje ke světu a k *jakému* světu se tato mysl vztahuje. Transformativní charakter Božího promlouvání neproblematizuje pouze jednotu světa, ale také prostou identitu mysli. Součástí nového stvoření je také Duchem vypůsobená proměna mysli (μετάνοια) vztažená k celku lidského života v pojmu nového narození či narození shůry (γεννάω ἄνωθεν). Proměna mysli není uskutečněna jedním aktem pokání, ale stojí před Bohem osloveným člověkem jako úkol, ve kterém je člověk přizván k Božímu transformativnímu jednání. Z tohoto důvodu má řeč víry výrazný sebe-zahrnující, komisivní rozměr, který budeme při pozdějším zkoumání jednotlivých typů mluvních aktů zkoumat v rámci podmínek jejich úspěšnosti. Proměna mysli a s ní spojený komisivní rozměr řeči víry chápeme jako nutnou součást mluvních aktů v rámci řeči víry a jako taková nám nepomůže k diferenciaci jednotlivých mluvních aktů, na které by bylo možné založit jejich klasifikaci. Charakter pneumatické intence je pro řeč víry stejně podstatný, nicméně na rozdíl od variability intencionálních vztahů mezi myslí a světem také nenabízí jednoduché vodítko, podle kterého by bylo možno mluvní akty v rámci řeči víry klasifikovat. Jako nejvhodnější se tedy jeví za účelem klasifikace zužitkovat třetí součást triády proměněná mysl – pneumatická intence – přicházejí-

⁵⁴ Nyní ovšem ještě nevidíme, že by mu vše bylo podmaněno (Žid 2,8).

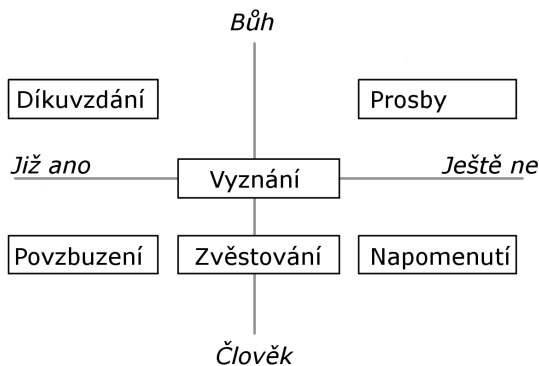
⁵⁵ G. HUNSINGER, *How to Read Karl Barth: The Shape of His Theology*, New York: Oxford University Press, 1993, s. 44.

cí svět. Každý mluvní akt řeči víry se sice vztahuje k přicházejícímu světu, nicméně v současném napětí mezi těmi oblastmi přicházejícího světa, které jsou již přítomné, a mezi těmi, které jsou věcí budoucího naplnění, se různé mluvní akty vztahují k různým oblastem. Zvěstování evangelia, díkyvzdání, oslava Boha či pobídky k vytrvalosti v tom, čeho bylo na cestě víry dosaženo, se váží k Bohem nastolené části přicházejícího světa. Na druhé straně – prosby, prorocké výpovědi a volání k pokání se vztahují k té části přicházejícího světa, která ještě nebyla naplněna. Za horizontální osu klasifikace mluvních aktů v rámci řeči víry proto volíme škálu postihující naplněný (již ano) a dosud nenaplněný (ještě ne) rozměr budoucího světa, ke kterému se řeč víry vztahuje.

4. KOMUNIKAČNÍ ROZMĚR ŘEČI VÍRY A KLASIFIKACE JEJÍCH MLUVNÍCH AKTŮ

Výše bylo řečeno, že teologické pojetí jazyka zdůrazňuje jeho komunikační a transformativní roli. V předchozím oddíle jsme se zabývali především transformativní rolí řeči víry, která přináší možnost jedné z dimenzí klasifikace mluvních aktů. Oblast komunikačního rozměru řeči víry otevíráme otázkou po adresátovi. V Searlově kategorizaci je tato oblast vedlejší, nevnaší do kategorizace podstatné rozdíly, protože adresátem mluvních aktů běžné řeči je většinou přirozeně buď člověk či skupina lidí. Adresátem řeči víry však může být Bůh, stejně jako člověk. Vycházíme-li z prostého pozorování, můžeme říci, že „některé náboženské mluvní akty (např. modlitba) nevyžadují přítomnost žádného lidského posluchače“.⁵⁶ Tato charakteristika je pro řeč víry podstatnější než pro běžné mluvní akty, a proto ji využijeme ve formě druhé osy naší klasifikace. Klasifikace paradigmatických mluvních aktů řeči víry pak vypadá následovně:

⁵⁶ J. W. McCLENDON – J. M. SMITH, *Convictions: Defusing Religious Relativism*, Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers, 2002, s. 57.

Ke grafu klasifikace paradigmatických mluvních aktů víry je nezbytné doplnit několik poznámek. První poznámka se týká klasifikace samotné. Na rozdíl od Searla, který svou klasifikaci zakládá na intencionalitě vztahu mysli a světa a nárokuje si tak pro svou kategorizaci ontologickou platnost, je náš přístup relativní vzhledem ke zvoleným kritériím. Jinými slovy, pokud budou zdůvodněně volena jiná kritéria kategorizace, je možné vytvořit odlišnou kategorizaci, která si bude moci nárokovat stejnou platnost jako kategorizace naše. Kritéria však nemohou být nahodilá, ale musí být zvolena s ohledem na podstatné charakteristiky řeči víry a s ohledem na evidentní rozdíly mezi mluvními akty, které rozpoznává běžný mluvčí. Máme za to, že ve světle těchto nároků naše kategorizace ob stojí nikoliv jako jediná možná, ale jako oprávněná a užitečná.

Za druhé – horizontální osu transformace (již ano – ještě ne) a vertikální osu komunikace (Bůh – člověk) chápeme jako škály, ke kterým se vztahuje umístění jednotlivých mluvních aktů, nikoliv v binárních, ale v poměrných relacích. Zvláště s ohledem na adresáta mluvního aktu neznamená přirozeně umístění díkůvzdání či proseb nutnou absenci lidského adresáta. Mluvní akty modlitby mohou mít např. didaktický nebo pastorační rozměr, nicméně jejich zásadní charakteristikou zůstává hypotetická nepřítomnost lidského adresáta. V opačném případě zvěstování či výzvy ke změně nejsou tyto mluvní akty bez přítomnosti lidského adresáta (byť zprostředkované písemnou formou) jako takové myslitelné.

Dále považujeme za nutné zdůraznit, že mluvní akty, které zachycujeme v naší kategorizaci, považujeme za paradigmatické. Volba paradigmatických mluvních aktů (stejně jako v případě Searlovy kategorizace) vychází z osobní zkušenosti mluvčího, a proto nebude nutně odpovídat preferencím všech mluvčích. Naši klasifikaci předkládáme jako východisko, které lze kritickým zkoumáním dále zpřesnit tak, aby zahrнула širší pole intersubjektivní krajiny⁵⁷ řeči víry. Jednotlivé kategorie mluvních aktů lze charakterizovat určitým paradigmatickým typem, ale jako takové zahrnují rozličné varianty mluvních aktů, které mají k sobě navzájem vztah rodových podobností.⁵⁸ Zvláště kategorie zvěstování a vyznání zahrnují širší skupiny mluvních aktů, které lze dále v rámci našich kritérií diferencovat.

Posledním, avšak neméně důležitým vymezením naší kategorizace je oblast „řeč víry“. Řeč víry zahrnuje lidské mluvní akty, které nahlížíme v perspektivě odpovědi na mluvní akty Boží. Kategorizace mluvních aktů řeči víry tedy nutně souvisí s kategorizací mluvních aktů Božích a v jejím centru stojí mluvní akty shrnuté v kategorii zvěstování a vyznání, skrze které se ostatní mluvní akty řeči víry vztahují ke svému základu.

5. ZÁVĚR

Na případě mluvního aktu vyznání víry „Ježíš je Pán“ jsme ukázali meze Searlovy kategorizace mluvních aktů, která je založena na možnostech intencionálních vztahů mezi myslí a světem. Oblast našeho zájmu je „řeč víry“ definovaná pomocí pojmu pneumatické intencionality, ve které se Duchem proměňovaná mysl vztahuje k ustaveným a budoucím rozměrům přicházejícího světa (aiónu). Navržená kategorizace mluvních aktů řeči víry vychází z důrazů na jejich transformativní a komunikační dimenzi. Připravili jsme tak rámcový aparát, který bude sloužit k dalšímu upřesnění charakteristiky jednotlivých skupin mluvních aktů víry a poté k analýze užších celků konkrétního diskurzu.

⁵⁷ WITTGENSTEIN, *Filosofická zkoumání*, s. 9.

⁵⁸ Tamtéž, s. 46, §67.

The Categorization of Speech Acts of Faith Discourse

Key words: Speech Act theory; faith discourse; categorization; confession of faith; direction of fit; intentionality; pneumatic intentionality; two-age eschatology; transformation; communication; Searle; Wittgenstein; Briggs; Vanhoozer

Abstract: Briggs' analysis of the confession "Jesus is Lord" implicitly indicates the limitations of Searle's categorization of speech acts. In an attempt to classify the confession of faith according to Searle's categorization, the theologically relevant properties of confession remain blurred. The main area of our interest is "faith discourse", defined by means of the concept of "pneumatic intentionality", which functions as a theological supplement to Searle's intentionality of mind. In this article, we aim at establishing the categorization of speech acts of faith discourse on the basis of their transformative and communicative dimensions.

Blahoslav Fajmon
Růžová 9
Liberec
460 01